

Anadolu ve Rumeli Ağzında (-i verir) Yapısı

Sultan Tulu*

Özet

Ağız araştırmalarında şimdiki zaman eki sınıflandırma bakımından önemli bir kriter olup bu konuda yapılan çalışmalar, genellikle şimdiki zamanın –yoru biçiminden türeyen morfonolojik şekiller üzerinedir. Bu makalede yanlış verilerden hareketle, yanlış bilgilendirmeğe neden olan ver- yardımcı fiili üzerinde yapılan değerlendirmelerin yanlışlığına dikkati çekmek, dolayısıyla Anadolu ve Rumeli (Balkan) ağzlarında geçen –i ver(i) şeklinin aslında bir şimdiki zaman eki olmadığına bir izah getirmek istiyoruz.

Bu eki ilkin, Meninski ve Gadjanov'un verilerinden hareketle, M. Adamovic, ("Türkçede Fiilin Çekimlenmesi Tarihi") adlı eserinde şimdiki zaman kapsamında ele aldı. Daha sonra, bu eki Emin Kalay, Edirne İli Ağzları adlı çalışmasında şimdiki zaman eki olarak değerlendirmiş, diğer araştırmacılar da sonradan bu görüşe katılmışlardır.

Anahtar kelimeler: *ver- yardımcı fiili, birleşik fiil, Anadolu ve Rumeli (Balkan) ağzları*

Ağız araştırmalarında şimdiki zaman eki sınıflandırma bakımından önemli bir kriter olup bu konuda yapılan çalışmalar, genellikle şimdiki zamanın –yoru biçiminden türeyen morfonolojik şekiller üzerinedir. Biz burada yanlış verilerden hareketle, bir yanlış bilgilendirmeğe neden olan ver- yardımcı fiili üzerinde yapılan değerlendirmelerin yanlışlığına dikkati çekmek, dolayısıyla Anadolu ve Rumeli (Balkan) ağzlarında geçen –i ver(i) şeklinin aslında bir şimdiki zaman eki olmadığına bir izah getirmek istiyoruz.

Bu eki ilkin, Meninski ve Gadjanov'un verilerinden hareketle, M. Adamovic, ("Türkçede Fiilin Çekimlenmesi Tarihi") adlı eserinde şimdiki zaman kapsamında ele aldı. Daha sonra, bu eki Emin Kalay, *Edirne İli Ağzları* adlı çalışmasında şimdiki zaman eki olarak değerlendirmiş,¹ diğer araştırmacılar da sonradan bu görüşe katılmışlardır. Örneğin, Nurettin Demir, Güney Anadolu'da Alanya, Alibeyköy'den yaptığı derlemede geçen birkaç şekli, Adamovic'e dayandırarak bu ekin işlevini şimdiki zaman olarak görmek istemiştir.²

Németh, Balkan ağzlarını Batı ve Rumeli bölgesi olarak ikiye ayırmış ve bu sınıflandırmada Batı Rumeli ağzlarını dikkate alarak sekiz kriter belirlemiştir. Bizi burada ilgilendiren sekizinci kriter olan şimdiki zaman ekidir. Bu kritere

* Prof.Dr. Muğla Üniversitesi, Öğretim Üyesi: sultantulu@yahoo.com

Bu makale VI. Türk Dil Kurultayı, Ankara'da sunulan bildirinin düzeltilmiş halidir.

1 M. Adamović, *Konjugationsgeschichte der türkischen Sprache*, E.J. Brill Yayınevi, Leiden 1985, s.171-173;

Emin Kalay, *Edirne İli Ağzları, İnceleme-Metin*, TDK Yayınları, Ankara 1998. Demir, Nurettin. *Postverbien im Türkischen. Unter besonderer Berücksichtigung eines südanatolischen Dorfä-dialekts*. Wiesbaden. (= *Turcologica* 17.) 1993; a.y., *Einige Merkmale der yörükischer Dialekte*, *Sym-bolae Turkologicae*, Studies of Honour Lars Johanson, İstanbul 1996.

² Demir, Nurettin. *Postverbien im Türkischen. Unter besonderer Berücksichtigung eines südanatolischen Dorfä-dialekts*. Wiesbaden. (= *Turcologica* 17.) 1993; a.y., *Einige Merkmale der yörükischer Dialekte*, *Symbolae Turkologicae*, Studies of Honour Lars Johanson, İstanbul 1996.

göre, Batı Rumeli grubunda şimdiki zaman eki -ay'dır (örneğin, *yapay*).³ Bu şekle karşı *Doğu Rumeli* grubunda 20'den fazla şimdiki zaman şekli vardır: *yapıyor, yapayor, yapıyor, yapıyor, yapıyor* v.s.

Mefkure Mollova, Németh'in tetkiklerini dikkate alarak Balkan ağızlarını fonetik ve morfolojik kriterlere göre üçe ayırmaktadır: 1) Batı uç zonu (bölgesi); 2) Doğu Rodoplar Zonu; 3) Merkez zon. Mollova, şimdiki zaman ekinin oldukça değişken bir yapı göstermesinden dolayı, Balkanlardaki Türk ağızlarının tasnifinde bu kriteri dışarıda bırakmıştır.⁴

Anadolu Ağızlarının sınıflandırılmasında kullanılan kriterlerde de -iver şekli, diğer şimdiki zaman eklerinin yanında görülmez. Leyla Karahan, Zeynep Korkmaz ve H. Boeschoten (1991,154) da bu eki, şimdiki zaman kriteri olarak almamışlardır.

Anadolu ve Balkan ağızlarındaki şimdiki zaman eki üzerine en detaylı incelemeyi M. Adamović'in *Die Konjugationsgeschichte der türkischen Sprache* adlı çalışmasında buluruz. Adamović, çalışmasında şimdiki zaman ekini, yazılı tarihi eserler ve bugünkü konuşulan lehçeler ve ağızlar esasında, tempora ve modi ("zaman ve görünüş") bakımından beş bölüme ayırmakta, buna -verir şeklini de dahil edip şimdiki zaman eki olarak göstermektedir.⁵

Adamović, bu şeklin, Balkan ağızlarında, belli başlı lehçe veya ağızlarda -veri/-varı biçiminde kısaltılmış olarak, hatta daha da kısa -var/ -ver biçiminde kullanılmakta olduğunu belirtmektedir.⁶ Ancak alıntılıdığı örneklerde, ünsüzle biten tek heceli fiil köklerine, bu ekten önce -i veya -ı gerundium ünlüleri gelmekte, ünlü ile biten fiil köküne örnek bulunmamaktadır.

³ Krş. Mefkure Mollova, "Balkanlardaki Türk Ağızlarının Tasnifi", TDAY-Belleten, 1996, Ankara 1999, ss. 167-176; J. Németh, Zur Einstellung der türkischen Mundarten Bulgariens, Sofia 1956, s.10-20. Bu arada, Imre Baski, yakınlarda yayınlanması düşünülen bir tebliğinde, -ay ekinin Do-ğu Rumeli ağızlarında da görüldüğünü belirtir. Bkz. Urfa Türk Dili Çalıştayı Bildiri Özetleri (2008).

⁴ Bu sınıflandırmada Doğu Rodoplar Bölgesi, Bulgaristan'da yer alır; güney kısmı Yunanistan'da tamamlanır. Yunanistan'da, Gümölcine, İskeç alçaklarında Orta zon Türkçesi kullanılırken, bu bölgelerin kuzeyinde, dağlık yerlerde ise Doğu Rodoplar Türk ağızlarına yakın ağızlar kullanılır. Mollova, Ana Dilden Söz Derleme Dergisinin verilerine dayanarak, bu zonun doğusunu kısmen, Türkiyedeki Trakya bölgesinin batısını da dahil etmektedir. (bkz. Mollova, s. 172) S. Olcay'a göre, J. Németh'in sekiz esasa dayanarak Doğu ve Batı olmak üzere ikiye ayırdığı Balkan Türk Ağızları'nın doğuda kalan grubu, Rodop dağları üzerinden Doğu Trakya'ya, hatta İstanbul'a kadar yayılmaktadır. Ancak, İstanbul'a yaklaştıkça doğu grubuna ait özellikler azalmaktadır. Olcay, T. Kowalski'nin, "Besarabya Gagauz şivesi ile Deliorman ağızları arasında yakın bir akrabalık görerek ikisine "Tuna Türkçesi" adını vermiş, buna müsterek bazı izlerin bulunması yüzünden kuzey Karadeniz Türk şiveleri ile Kuzey-doğu Anadolu ağızlarını da katmak istemiş, böylece, batı Karadeniz kıyı bölgesi kadar Doğu Karadeniz bölgesinin de kuzey ve güney Türk unsurlarının bir kavşak noktası olduğunu" söylemektedir. Ancak, Olcay'a göre, "tarihi hadiseler Türk unsurlarının bahis konusu bölgelerde birbirleriyle temaslarını bir dereceye kadar belirtmekte iseler de, şive ve ağız etkilerinin ya da akrabalıkların bu kadar geniş bir bölge üzerinde tespiti için vakit henüz erkendir. Bu bakımdan daha çok araştırma ve inceleme yapılması, özellikle derleme işlerinin yapılması gerekir."

⁵ Adamović, Türkçe'de şimdiki zaman ekini şu başlıklar altında incelemiştir: -yürür şimdiki zaman eki ve takipçileri; -yi ve -y şimdiki zaman eki; -yörür şimdiki zaman eki ve takipçileri; -yor şimdiki zaman eki; -verir şimdiki zaman eki.

⁶ M. Adamović, Konjugationsgeschichte der türkischen Sprache, E.J. Brill Yayınevi, Leiden 1985, s.171-173.

Gadjanov, Bulgaristan Türklerinde, Orta Deli Orman ağız bölgesinde Ke-manlar ve Songurlar köyünde fiil köküne gelen -veri/-vırı ile biten şekli şöyle nakleder:⁷

gelëverim, gelëveri'sin, gelëveri, gelëveriz, gelëveri'sınız, gelëverirler;
*yapı'vırım, yapı'vırı'nın, yapı'vırı, yapı'vırız, yapı'vırırsınız, yapı'vırırlar*⁸

Bu ağızda 1. tekil ve çoğul şahıs hece yutumu ile kısalmıştır. Kısalma, şimdiki zamanın diğer biçimlerinde olduğu gibidir. *gelëverim* < **gelëverrim* < **geliverim* ya da: *yapıvırız* < **yapıvırız* < **yapıvırız*. Burada orta hecedeki bağlama ünlüsünün vurgusu kanımızca düşmüş olmalıdır. (krş. aşağıda Sofular) Adamovic, bu ağızdan bu örnek dışında başka kapsamlı dil kaydı olmadığını belirtmektedir.⁹

Benzer tipte ikinci bir dil adası olan Gerlovo bölgesinin güney kısmından, Güney-Gerlova ağızını temsil eden Sofular köyünden, Adamović, Gadjanov'dan naklen şu tabloyu vermektedir:

geliverim, geliversin, geliverir, geliveriz, geliversınız, geliverler;
*yapıvırım yapıvırsın, yapıvırır, yapıvırız, yapıvırsınız, yapıvırlar.*¹⁰

Burada kısalma ikinci şahısları da kapsayarak biraz daha ilerlemiştir: -*verir/-vırır* uzun şekli sadece 3.t.ş.da görülür.

Aynı şekil, Doğu Rodop ağız bölgesinde, Karcali'de (= Kırcaali) bu ağıza özgün şahıs ekleriyle şöyledir:

gelverin, gelversin gelveri gelveris gelversis gelvellä;
oturvarın, oturvarsın, oturvarı, oturvarıs, oturvarsıs, oturvallä

Bu örnekte orta hece ünlüsü durumundaki ünlü, yani gerundium eki tamamen düşmüş, 3. çokluk şahısta -rl->-ll- benzeşmesi olmuştur. Burada kalın ünlülü fiil kökünde görüldüğü üzere, -ıvır şekli -ıvar'a dönüşmüştür.

Adamović'in yukarda gösterdiği fiil çekim tablolarında, vurgu orta hece üzerine düştüğü halde, son tabloda, orta hecedeki zayıf ünlü düşmüş, geride kalan hece vurguyu üzerine almış olmalıdır: *ge'lveri:'* gibi.¹¹

Bundan başka Adamovic'in bu ağız için verdiği şu örneklerden (*gelve'ri, alva'rı, oturvarı, annamı:varı, yapmı:varı, emi:veri, vä:mi:veri, sü:lemi:veri*) anla-

⁷ M. Adamovic'den naklen: D. Gadjanov, Vorläufiger Bericht über eine im Auftrag Nord-Ost Bulgarien unternommene Reise, Wien 1912.

⁸ Burada vurgu ikinci hecede, gerundiumun üzerindedir. Ancak bunda vurgu düşmesi söz konusu olmalıdır. Krş. Gerlova ağızı.

⁹ Gerlovo Bölgesi, Bulgaristan'ın Kuzeydoğusunda, Omurtag'ın doğusunda bulunur; Batısında Tuzluk vardır. Adamovic'in Gerlova'dan gösterdiği konsonant öncesi -r ünlüsünün düşmesine gösterdiği örnekler, Doğu Trakya yerli ağzında da söylenmektedir: *gügën 'gürgen', Vā'na 'Varna', vāmi's 'varmış', k pu'z 'karpuz'*, örneklerinde olduğu gibi. İkinci hecede vurgu düşmektedir. Olcay, çalışmasında, Doğu Trakya yerli ağızı ile Kuzey-Doğu Bulgaristan ağızları arasındaki benzer özellikleri, 13 madde halinde sıralamıştır. Bkz. Selahattin Olcay, *Doğu Trakya Yerli Ağızı*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara 1995 (2. baskı), s.14 -15.

¹⁰ İkinci hecede anlaşılabilir vurgu düşmüştür.

¹¹ Bu mesele üzerinde N. Demir: "Etimolojik açıdan zarffiil ekindeki vurgu, grup ya da öbek vurgusu olarak görülebilirse de, vurgunun yerini koruması fikri, ..., birinci fiilin ilk hecesi de vurgulanabildiğinden, her zaman geçerli değildir." (Demir, 1994, s. 87)

şılıyor ki vurgu, olumlu çekimde, geniş/şimdiki zaman ekinden öncedir; olumsuz çekimde ise (ilk hecede değil!) olumsuzluk ekindedir. Olumsuzluk ekinde vurgu uzun ünlü ile düşünülmalıdır, yani burada hece kaynaşması ile oluşan vurgulu bir uzunluk söz konusudur: emi:veri¹² < em-me-yi veri(r). Bu demektir ki, vurgu normal olması gereken yerdedir: Örneğin, (Sofular) geli-verim ve vâ:mi:veri. Orta hece ünlüsü, yani gerundium ünlüsünün düştüğü veya zayıfladığı hallerde, (burada ikinci hecede) vurgu düşmektedir. Bu örnekte ünlü zayıflamış, yani düşmeğe meyletmıştır. Verilen örneklerin fiil kökünün tek heceli olduğu da unutulmamalıdır (otur(u)ver- dışında). Deliorman ve Sofular ağzında olduğu gibi, burada da fiilin (gövdesi/tabanı), yani geliver-/yapiver-, geniş zaman/şimdiki zaman eki ile çekimlenmektedir.

N. Demir bir çalışmada, M. Ergin'e (1980, 388) dayanarak, Türkiye Türkçesinde ünlü zarfiiillerle kurulan birliklerde, bu arada -iver-' şeklinden bahisle, ancak vurgu sayesinde birliğin değişik görevlerinin birbirinden ayırt edilebileceğinden söz etmekte ve söz konusu şekilde kurulan birleşik fiillerin bugün Türkiye Türkçesinde -'iver-: -i'ver- şeklinde vurgulandığını belirtmektedir. Örneğin, ya'ziverdi, yazı'verdi.¹³ Burada Demir, Türkologlar arasında en fazla kabul gören, tezlik gibi görevler, -iver'in asıl manasıyla kullanılan fiilin ilk hecesinin vurgulanması halinde ortaya çıkan bir görevidir, demekte ve buna, ya'ziver, o'kuyuvermek örneklerini vermektedir; yani, birinci hecenin vurgulanması yardımcı fiilin tezlik ve benzeri görevleriyle sıkı bir bağ içinde olduğuna işaret etmektedir.¹⁴ Vurgu, buna göre anlam ayırıcı özellik taşıyor ve fonolojik bir değere sahiptir.

Adamović bundan başka aynı bağlamda, sonu -p ile biten fiil köklerinde -pv- > -pp- benzeşmesi oluştuğuna işaret eder: *yapparin*, *yapparsın* örneğinde olduğu gibi. Burada, orta hece durumundaki gerundium ünlüsü düşmüştür: *yapparin* < *yapvarın* < **yapıverin*. Gerundium ünlüsünü koruyan tek tük şekiller, şu örneklerde korunmaktadır: *veriveri*, *sündüriveri*, *varıvarı*, *oluvarı*.¹⁵

Yazı diline yabancı olan bu şekil hakkında Meninski (1677) dışında hiçbir tarihi dil kaynağı bilgi vermemektedir: Meninski, Karamanlıların *geliyür* yerine *geliwer* dediklerini nakleder. ("Caramani dicunt loco geliyür geliwer") Adamović'e göre, Meninski'nin sözlüğünde geçen Karaman kelimesinden, eski Klikya bölgesi anlaşılmalı, bu bilgi, çok kısa da olsa, ekin eskiliği ve dil coğrafyası hakkında bilgi vermektedir. Ona göre, yukarda adı geçen ağızlar, başından Anadolu'ya dayanmaktadır; Meninski'nin bu kaydı da, onun bu düşüncesini desteklemiştir. Karcalı ağızı, Batı-Anadolu'ya işaret etmekte, zira bu ağızın diğer

¹² Doğru şekli *emmi: veri*: olmalı idi.

¹³ N., Demir, 1994, Ankara 1996, a.g.e., s. 90.

¹⁴ "Birleşik Fiiller ve Vurgu", s. 91. Aynı yerde, *zarfiil eki üzerinde bulunan vurgu ile ilgili olarak* Demir, bunun bir şeyi başkası için yapma, gelişmiş güzellik v.b.nin görevleri, birleşik fiilde en azından kendi manasıyla kullanılan fiilin ilk hecesinin vurgulanmaması halinde ortaya çıktığını ve bu durumda birliğin vurgusunun genellikle zarfiil üzerinde olduğunu şu örneklerle göstermektedir: 'getiri'verdi' 'benim için (benim hatırıma) getirdi' v.b. (a.y., s.91) krş. sö'yleyivermek

¹⁵ Németh (71) ve Hazai'den (223-224) naklen, Adamović, a.y.

özellikleri de Batı-Anadolu'nunkilerle örtüşmektedir.¹⁶ Batı Anadolu Bölgesi, eldeki çok az veriler dikkate alındığında, Orta Deliorman Bölgesi ağızlarından çok uzak değildir.

Doğu Rumeli ağzı grubuna giren Edirne ili ağzında bu ek, değişik şekillerde görülmektedir.¹⁷ Emin Kalay, "Edirne İli Ağızlarında Şimdiki Zaman" adlı makalesinde, bu ekin iki grup etrafında kümelenildiğini yazmaktadır:¹⁸ Gacal ağzı ve Dağlı ağzı.

1) Gacal ağzı :

a) -yA, b) -i, -y şeklinde;

2) Dağlı ağzı:¹⁹

a) -ar/-er, (Ek uzun olmalıdır! -a:r(l), -e:r(l))²⁰

b) -ör(ü), -ōr(u) ²¹

c) {-l)vAr(i)}; Bir de bunun yanı sıra

3) (Standart Türkçeye yaklaşan "karma ağız" bulunmaktadır.²²

Burada bizi, Dağlı ağzındaki c) şıkki ilgilendirmektedir. Emin Kalay, bu şeklin, diğer Anadolu ağızlarında görülmediğini söylemektedir.²³ Tablo ile bu şekil şöyle olmalıdır: geliverim/n, geliversin, geliveri, geliveriz, geliversiniz, gelivelle:.

Ekin ince ve kalın şekilleri yanında görülen yuvarlak ünlülü şekiller, yardımcı fiil yör- e analogi yolu ile bulaşması mümkündür. Bunun *Dağlı* ağzının b)

¹⁶ Muğla ağzında da (Güney-batı Anadolu ağız bölgesi) ekin geniş -ıva (r) lı şekillerini gözlemledik: Örneğin, çıkıva:dım 'çıkıverdim' Ekin dar ünlülü şekline ise, Fethiye (Muğla)'da sık sık rastlanmaktadır. Örneğin: esivı: 'esiver' (Kaynak kişi, Fethiyeli araştırmacı Recai Şahin)

¹⁷ İlginçtir ki, Edirne ağzında 3.ç.ş. çekimi, sondaki -rl-> -ll- benzeşmesi ve orta hece ünlüsünün düşmesi bakımından Kircaali ağzı ile benzerlik taşımaktadır.

¹⁸bkz. Emin Kalay: "Edirne İli Ağızlarında Şimdiki Zaman Çekimleri", Türk Dili Araştırmaları Yıllığı – Belleten, 1999/1-II, Ankara 2003, ss.139-145. *Edirne İli Ağızları* (1998) adlı önceki çalışmasında Kalay, şimdiki zaman çeşitleri hakkında şu bilgiyi vermektedir: Bu bölgede *Dağlı*, *Gacal* ve *Pomak* ağızlarında şimdiki zaman farklı biçimlerde kullanılmaktadır. Pomak ağzı, standart dildeki gibi, ama diğer iki ağızda hem birbirlerinden hem de diğer Anadolu ağızlarından farklılık gösterir: 1) Gacal ağzı: a) -yA; b) -i, -y şeklinde (yor ekinden bozma); 2) Dağlı ağzı: a) -e:r, b) -var, -ver; 3) Pomak ağzı: a) -yor (Standart Türkçedeki gibi), b) Gacal ağzı etkisindeki şekil: oluymuşun, getiriyasın gibi. c) Fiil kökündeki ünlünün uzatılarak eksiz olarak sadece şahıs eklerinin köke ulanarak yapıldığı çekim: de:rim, de:r, ye:riz. 4) Uzunköprü ve Keşan ilçelerinin köylerinde, Yunanistan muhacirleri arasında (Selânik, Drama) şimdiki zaman çekiminin geniş zamanla ifade edildiği tespit edilmiştir. Emin Kalay, *Edirne İli Ağızları, İnceleme-Metin*, TDK Yayınları, Ankara 1998, s. 84.

¹⁹ Emin Kalay'ın (1998) yaşlılardan aldığı bilgiye göre; *Dağlılar*, Edirne'ye Bulgaristan'dan gelmişler, asılları yörük olup çok eski zamanlarda ataları Konya-Karaman'dan Balkanlara getirilip yerleştirilmişler. Emin Kalay, bu iddiayı 1976 ve 1989'daki "tehcir" olayından sonra gelen muhacirlerden de duyduğunu söylemektedir. Dağlı adını ise, Bulgaristan'da yaşadıkları bölgenin dağlık olmasından ötürü almışlar. (1998, s. 8) Anadolu'dan Rumeli'ne Türklerin iskân ettirildiğine dair bilgiler zaten bulunmaktadır, ancak bu bilginin kaynağı bilimsel bakımdan doğrulanmalıdır.

²⁰ İkinci şık için verilen örnekler -ar/-er, < -e:r(i) şekline işaret etmektedir, nitekim makalenin sonundaki çekim tablosunda bu apaçık verilmektedir: gele:rim, sore:rim, düşe:ri, anne:riz, yape:-rsiniz, aalle: gibi. Nitekim bu şık uzun olmalıdır.

²¹Emin Kalay, 198, s. 22. Metin 37-7.

²² Makalede bu karma ağız üzerinde durulmamıştır., bk. a.m., s. 140.

²³ A.m., s. 144. Ek, Güney Gerlovo ağzı ile benzerdir.

şıkındaki –ör(ü)/-ōr(u) şekilleri ile kaynaşmış olması akla yatkındır. Tatarlar Köyü/ Süleoğlu'nda ver- fiilinin yuvarlaklı şeklinin yoğun olduğu görülür. Yuvarlak şekiller için metinde şu örnekler vardır: gelivörün, içivörü, gidivörü, düvülörü, ārıvoru, ekivörüz, gelivörüz, bakamayvoruz, ekivörsünüz, içivölle:, yiyvöllē. Ancak buradaki örneklerde söz konusu ek, ver'in yuvarlak benzeşmeğe girmiş şekli olmalıdır.

Adamovic'in gösterdiği bu şekillerin biz, (Güney-Batı Anadolu) ağızlarından örneğin, Muğla bölgesi ağızlarında hem ince hem de kalın ünlülü şekilde uyuma girdiğini görmekteyiz.

Ek, -birçok yardımcı/tasviri fiilde olduğu gibi-, asıl fiille birleşik halde ve fiilin tabanı gibi, kendisine değişik zaman ekleri getirilerek çekimlenmektedir:

ğaçvır-ırmış, kakkırvır-ı:sın, alıvır-aca:n 'alıverecem' geçivir-iyor 'geçive-riyor', ölümsüre:vir-iyor. (AA, III/3, 174-177. "Hemen ölmüş gibi yapıyor."

Geniş ünlülü şekiller muhtemelen bar- lı birleşik yapılara analogi yolu ile oluşmuştur.

Eve çiqivā-dım ayvalıqdan, (Datça, Kızlan köyü), AA, I, 7-11, "Eve çıkıverdim ayvalıktan";

Ekin 3. şahıslarda haplolojiye uğramış şekilleri de bulunur: ğoyvır-ırlardı, getirivir-irdi, yapıvır-ırlā yanında; yapıvırlā, haşlayıvırlar, işleyivirler, ğoyuvır-lar v.b.

Ek, ilerleyici yuvarlak ünlü benzeşmesi ile de uyuma girmektedir: buluvur-uydu 'buluverirdi.' (< bul-u vur-uy (u)du²⁴

Adamović, ekin yapısı ile ilgili, eldeki malzemeden bu fiilin var- fiilinden mi yoksa ver- fiilinden mi geldiğinin anlaşılmadığını; ekin ya (-ı/-i gerundiumundan sonra gelen), var- ya da ver- yardımcı fiilin geniş zaman çekimi ile bağlantılı olduğunu söylemektedir: "var- 'gitmek' fiili semantik bakımdan bu rol için daha uygun ise de bu fiil, normalde -e/-a gerundiumunu yönetmektedir" demektedir.²⁵ Yine de, yukarıdaki örneklerde gerundium, -ı/-i şekli ile karşımıza çıktığından, diğer lehçe/ağızlardaki sözde "tezlik şekli" ile özdeş olan bu şeklin, ver- fiiline dayanma ihtimali de uzak tutulmamalıdır.

Yine, o bu ekin (-verir'in) Anadolu'da bugüne dek bir kalıntısının olmayışını, sonradan ortaya çıkmış olan -yor ekinin, -yör ve -yer ekine yaptığı gibi-, etkisi ile açıklamaktadır. Ancak, -sözde- bu şimdiki zaman biçiminin, eskiden Anadolu'nun hangi bölgelerinde yaşadığını tamamen rekonstre etmenin mümkün olmadığını da eklemektedir.²⁶

Emin Kalay da, -anlaşılan Adamovic'in verilerinden habersiz-, bu yapıyı, şimdiki zaman eki gibi ele almış, ancak yapı ile ilgili herhangi bir açıklamada bulunmamıştır.

²⁴ Örnekler için bkz.: A. Akar, Muğla Ağızları, Muğla Üniversitesi Yayınları, Muğla 2004. (=AA).

²⁵ Adamovic, Meninski'den naklen, karşılaştırma için şu örnekleri vermektedir: dur-a vardı (Alm. 'er blieb stehen'); Az.Tür.: gel-e varam 'geliyorum' (Alm. 'ich komme'). İlk şekilde tezlik işlevi görülmekte iken ikincisindeki çeviri güney-batı Anadolu ağızlarına yakın görünümündedir. Krş. Muğla.

²⁶ Adamović, S. 173.

-iver şekli kanımızca, Anadolu ağızlarında rastladığımız -İp bar şeklinden gelişen -İbba: biçiminden kesinlikle ayırt etmemiz gerekir: Nurettin Demir, "Derleme Sözlüğü'nde Şimdiki Zamanla İlgili Veriler" başlıklı yazısında, *-gelİba*, *gelİbba*, *gidİpba* şeklinde görülen şimdiki zaman şekillerinin ayrı madde başı olarak verilmesi gerektiğini söylerken-, Anadolu ağızlarında bu ekin değişik varyantlarına rastlanan "-ba, -bā eklerinin -ip var-ır birleşik fiilinden ortaya çıktığını belirtmekte, ama ekin fonetik gelişmesinin açıklamasına girmemektedir. Ancak Türkiye Türkçesinin Rumeli ve Anadolu ağızlarında, örneğin Alanya'daki Aliefendi köyü ağzı örneğinde bunun bir de ince sıralı varyantı dediği -iverir şeklinden bahsetmektedir.²⁷ Yani, bu eki, -İb barır- şeklinin ince sıralı şekli olarak açıklamaktadır. Ancak, bizce bar- fiilinin hareket fiili olması bu ihtimali mümkün kılmamaktadır.

Z. Korkmaz, *Bartın Yöresi Ağızları* çalışmasında eki, vermek fiili ile bağlar ve²⁸ ver- yardımcı fiilinin, birleşik fiillerde ilerleyici benzeşmeye uğradığını söylemektedir. Korkmaz şu örnekleri vermektedir: yapı-vāmalı 'yapıvermeli'; kapıyı aç-ı-varıy 'kapıyı açiverin'; alıvādım.²⁹

Sonuç olarak bu yapı, fiil kökünden sonraki -i gerundiumuna gelen, vermek yardımcı fiilinin köküne, Eski Türkçe {-ir} şimdiki zaman ekinin eklenmesiyle oluşmuştur: < -i verir (Gerundium+yardımcı fiil kökü + geniş zaman eki). Bu yapı, hece yutumu ile vēr 'e de dönüşebilmekte, yani hece yutumuna girmemiş şekilleri ile karışık olarak gözlemlenmektedir.

Ek, eğer birleşik fiil gibi tasavvur ediliyorsa, o zaman onda süreklilik ya da şimdiki zaman şekli aranmamalıdır. Bu durumda ek, sadece birleşik fiil yapısı bildirir ve kesinlikle şimdiki zamanı ifade etmez. Birleşik yapıdaki şimdiki zaman işlevi, yardımcı fiile gelen {-ir} şimdiki zaman ekinde saklıdır.

Aslında ver- fiili, tezlik, çabukluk, kolaylık yanında, özne lehine işlev taşıyan veya rica ifadesini yerine getiren bir tasviri fiildir. Bunu en azından Türkiye Türkçesindeki ağızlar için söyleyebiliriz. Bu gün Anadolu ağızlarında bu fiil, birleşik fiil yapısında aynen fiilin tabanı gibi, kalıplaşmış biçimde sık sık kullanılmaktadır; taban ise Adamovic'in verdiği tablolardaki gibi sadece geniş zaman eki ile değil!- hemen hemen bütün kiplerde çekimlenebilmektedir.

Adamović, elindeki tarihi kaynaklar esasında bu ekin varlığını sadece Balkan ağızlarında göstermiş, Meninski'nin sözlüğündeki (1677 yılında) bilgilerden hareketle- ekin Anadolu'da, sadece Klikya bölgesinde tanındığını ve menşeinin de Anadolu kaynaklı olduğunu söylemiştir. Maalesef gerek Meninski gerekse Gadjanov, bu ekin, cümle içinde kullanımına dair tanıklı metin örneği vermemişlerdir. Bu durum ise, ekin yapısı ile ilgili bir fikir yürütmeyi güçleştirmiştir. Gadjanov'un yanlış verilerinden hareketle Adamovic'in söz konusu ver-yardımcı fiilini (-yor fiilinde olduğu gibi) şimdiki zaman işlevli olarak değerlendirmesi ile bu yanlış, yeni bir yanlışlığa yol açmıştır.

²⁷ bkz., a.m. d.n. 1.

²⁸ Bkz. Z. Korkmaz, *Bartın Yöresi Ağızları*, s. 12

²⁹ a.y., s. 31

Meninski'nin verdiği bu bilgi, aslında ekin sadece bu bölgeye özgün kullanıldığına yönelik bir yanılığdan öteye gitmemektedir. Aslında hiç de karışık olmayan bir şeklin karıştırılmasına neden olan morfonolojik değişimleri anlamak için, metin içindeki görünümünün de dikkate alınarak derleme kayıtlarının tutulma gerekliliği kendiliğinden anlaşılmaktadır. Maalesef ne Meninski (1677) ne de Gadjanov'un kayıtlarında (1911-12) biz bunu görebilmekteyiz. Konuyla ilgili diğer araştırmacılar da bu yanılışı devam ettire gelmişlerdir.

Abstract

The suffix for present tense is an important criteria in dialect studies in terms of classification, and concerning works are usually on morphological forms derived from the -yoru form of present tense. This essay warns for wrong consequences, which are being got from wrong evaluations of the auxiliary verb ver-, and thus, claims that the -i ver(i) form in Anatolian and Balkan dialects is indeed not a present tense usage.

Firstly M. Adamovic dealt with this suffix in his work "Konjugations-geschichte der türkischen Sprache", by using data of Meninski and Gadjanov, but in terms of present tense. Later Emin Kalay in his work "Edirne İli Ağızları" called it as a present tense suffix, and other researchers agreed with him.

Keywords: *auxiliary verb ver-, compound verb, Anatolian and Balkan Turkish dialects.*

Kaynaklar

- ADAMOVIĆ, M. *Konjugationsgeschichte der türkischen Sprache*, E.J. Brill Yayınevi, Leiden 1985.
- AKAR, A. *Muğla Ağızları*, Muğla Üniversitesi Yayınları, Muğla 2004.
- DEMİR, Nurettin. *Einige Merkmale der yörükischer Dialekte*, *Symbolae Turkologicae*, Studies of Honour Lars Johanson, İstanbul 1996.
- DEMİR, Nurettin. *Postverbien im Türkischen. Unter besonderer Berücksichtigung eines südanatolischen Dorfdialekts*. Wiesbaden. (= *Turcologica* 17.) 1993.
- GADJANOV, D. *Vorläufiger Bericht über eine im Auftrag Nord-Ost Bulgarien unternommene Reise*, Wien 1912.
- KALAY, Emin. "Edirne İli Ağızlarında Şimdiki Zaman Çekimleri", *TDAY- Belleten*, 1999/I-II, Ankara 2003, ss.139-145.
- KALAY, Emin. *Edirne İli Ağızları, İnceleme-Metin*, TDK Yayınları, Ankara 1998.
- MOLLOVA, Mefkure. "Balkanlardaki Türk Ağızlarının Tasnifi", *TDAY-Belleten*, 1996, Ankara 1999.
- NÉMETH, J. *Zur Einstellung der türkischen Mundarten Bulgariens*, Sofia 1956.
- OLCAY, Selahattin. *Doğu Trakya Yerli Ağzı*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara 1995.
- Urfa Türk Dili Çalıştayı Bildiri Özetleri* (2008).